

M. Takács Péter¹

Az erőszak² demarkációs problémája³ Hannah Arendt, Carl Schmitt és Reinhart Koselleck műveiben

I. Problémafelvetés

„Az ember alkotta művek létrehozásában mindig jelen van bizonyos erőszak a természettel szemben - egy fát el kell pusztítanunk ahhoz, hogy faanyaghoz jussunk, és erőszakot kell tennünk ezen az anyagon, hogy asztalt készíthessünk belőle.”⁴

Hannah Arendt

Az emberiség által – a természeti törvények „meghaladása” érdekében - kinyilatkoztatott (eszmékben és tetteikben vágyott) szabadság, az erőszak által transzformálódik át politikai szabadsággá. A transzformáció eredményeként megvalósuló politikai szabadság csak az erőszak által determinált térben létezhet, de egyben az erőszak elleni harc legjobb élharcosa.⁵ Hogyan is tekintünk az állami erőszak-monopóliumra? Mi lehet kitüntetett forrása? Hasznos-e vagy haszontalan az állami erőszak-monopólium alkalmazása a modernitásban? „Az ember természetében mindenkor kiirthatatlanul gyökerezett a vágy, hogy szabadon⁶ cselekedhessék és az egyéniségét korlátozó behatásokat visszautasítsa. Ez a vágy azonban évezredek óta nem érvényesülhetett. Azon politikai és vallási elvek, amelyek az ókorban irányadók voltak az emberiségre nézve, kizárták e vágy érvényesülését, sőt az emberek nagy részében elnyomták magát a vágyat.”⁷ „(...) ahol pedig a mesterségesen tagolt társadalom nem egyesülhet nemzetté, ott a szabadság nem fejlődhet ki.”⁸ – véli Bencsik. „Politikai tér”⁹ nélkül tehát nem beszélhetünk a szabadság ösztársadalmi diskurzusáról”, mely szabadság

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Közigazgatástudományi Doktori Iskola, PhD. hallgató, e-mail: eltetaki@vipmail.hu

² E tanulmány az erőszak fogalmi meghatározása alatt az állami erőszak-monopólium [(state) monopoly on violence]] kiemelt szerepét azonosítja. Az elemzés nem tárgyalja a nem állami szereplők által kiváltott erőszakos cselekményeket (belharc, forradalom, polgárháború, puccs, gerilla, terrorizmus), az államközi (NGO-k), valamint az államok feletti szupranacionális intézmények (NATO, EU, EBESZ) által alkalmazott erőszak eseteit. Jelen tanulmány az állami erőszak-monopólium a politikai filozófiára és az államtudományra gyakorolt hatásainak elemzéseivel kíván foglalkozni.

³ A demarkációs problémáról és a tudományos korrektségről lásd bővebben: CS. KISS LAJOS: *Carl Schmitt recepció a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció.* „k. n.” kézirat, 2021, 96. o.

⁴ HANNAH, ARENDT: *Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought.* Viking Press, New York, 1961, 51. o.

⁵ Ugyanígy vélekedik Farkas Ádám: „Az állam paradox helyzetben van: az erőszak egyszerre jelenik meg létének okaként és okozataként, persze nem azonos minőségben, nem azonos jelleggel és nem azonos kiterjedésben.” FARKAS ÁDÁM: *A totális védelemről –Gondolatok a modern állam fegyveres védelmének történeti konstellációjáról, Carl Schmitt totális állam és totális háború toposzai kapcsán,* In Doktori műhelytanulmányok. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2013, 155. o.

⁶ vö. MILL, JOHN STUART (2003): *On Liberty.* Szerkesztette: David Bromwich és George Kateb. Yale University Press, New Haven–London vö. KÁLLAY BÉNI: *"A szabadságról"* - Előszó J. Stuart Mill művéhez, Holnap Kiadó, Budapest, 1993.

⁷ BEKSICS GUSZTÁV: *Az egyéni szabadság Európában és Magyarországon.* Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1879. 1–6, 20–23, 30–32. o.

⁸ BEKSICS, im. 29. o.

⁹ HANNAH ARENDT: *On violence.* In Hannah Arendt: *Crises of the republic,* A Harvest Book /Harcourt Brace & Company, San Diego, New York, London, 1978. 158. o.

negligálása esetén nem elemezhetjük a politikai tér alkotóelemeként sem a demokráciát, sem a benne kifejlődő béke és szabadság arendti állapotát. Hogyan definiálható az arendti politikai tér és szabadság konfliktusa a politikai filozófia és az államtudomány számára? Mit is jelent a modernitás számára az arendti, schmitti, kosellecki gondolkodás az erőszak és a háború kérdéskörét vizsgálva?

A mindenkori politikai térben kialakuló társadalmi berendezkedés alapján megszületik az az ösztársadalmi akarat, amelyben a társadalom egyes csoportjai, alrendszerei és aktorai számára megteremti a politikai szabadság által uralt nyilvános teret, másként fogalmazva: a hozzá hasonlók társaságának diszkurzív helyszínét. Az ösztársadalmi diskurzus által a társadalom tagjaiban kialakul a politikai szabadsághoz való hozzáférhetőség igénylése (kanti értelemben protagonizmusban ölt testet), vagy ennek társadalmi tagadása (kanti értelemben antagonizmusban ölt testet). E „társadalmi állapot” dönti el, hogy egy fennálló államon belüli vagy államközi konfliktus eléri-e, vagy meghaladja a háború és a politikai szabadság kontextushoz kötött állapotát. Politikai szabadság pedig nem létezhet állami erőszak-monopólium nélkül; e kettő elválaszthatatlan egészt alkot. Abban a nyilvános politikai térben, amelyben nem beszélhetünk politikai szabadságról, a demokrácia sem tudott mély táptalajként meghonosodni a társadalmi kataklizmák által felperzselt államok közötti politikai mezőben. A politikai tér és a benne kimunkálódó politikai szabadság – mind a politikai filozófia, mind pedig az államtudomány számára egyaránt - sui generis jellegű, melyet a bizonytalanság és a félelem jár körül. Bizonytalanság a lételemünk; mi, emberek a megtestesült bizonytalanság vagyunk.¹⁰ Életünk során folyamatosan szorongunk, állandóan félünk valamitől. Amikor a félelmek önjáróvá és önmagukat beteljesítővé válnak, akkor a társadalmi és politikai identitás részei lesznek, és meghatározzák az úgynevezett „érzelmi klíma egészét”.¹¹ A késő modernitásban a társulások létrejötte a félelem logikáján alapszik: az emberek nem azért szerveződnek közösségekbe, mert így igyekeznek megóvni magukat valamilyen félelmetesnek tartott jövőbeli eseménytől.¹²

„(...) a félelem egy olyan univerzális tapasztalat, amely valamilyen módon mindnyájunk identitásának részét képezi, így az politikai szempontból is relevánssá válhat.”¹³ Az állami erőszakhoz hasonlatosan a félelem is mind az emberi természet, mind pedig a politikum részeként tekinthető. A félelmet legegyszerűbben egy olyan érzésként definiálhatjuk, amelyet valamely kellemetlen, jövőbeli esemény idéz elő.¹⁴ A félelemmel kapcsolatban nagyon fontossá válik az időbeliség kérdése; azt leginkább a jövőre orientáltság jellemzi. A változás mindig egyfajta aggodalommal párosul, hiszen az események negatív kimenetele, annak a lehetősége, hogy fizikai vagy lelki értelemben sérülést szenvedünk, reális elképzelésként lebeghet a szemünk előtt. Az egyén a kultúra segítségével egy olyan világképet internalizál, amely világunkat stabilnak és állandónak mutatja, így az egyféle halhatatlanságot biztosít számára. Ezért is tömörülnek az emberek közösségekbe, s vértetik fel magukat vallási, ideológiai, nemzeti, illetve politikai identitással.¹⁵ A félelem tehát csoportszinten is láthatóvá válik, ebből kifolyólag pedig jelentős társadalmi- és politikai szereppel is bírhat. „Bizonyos, hogy a félelem és az élvezet érzésének lehetősége az emberi természet változhatatlan

¹⁰ WATTS, ALAN: *A bizonytalanság bölcsessége*. Édesvíz Kiadó, Budapest, 1999, 60-75. o.

¹¹ DE RIVERA, JOSEPH: Emotional climate: Social structure and emotional dynamics. in: Strongman, K. T. (eds.): *International review of studies on emotion*, John Wiley & Sons. Volume 2, Oxford, 1992, 197–218. o.

¹² SÍK DOMONKOS: A negatív integrációtól a félelem szociológiájáig. *Szociológiai Szemle*, 2019, 29 (2), 4–24. o.

¹³ KOVÁCS BEÁTA: Félek, tehát vagyok. Félelem, mint politikai identitás. In *Politikatudományi Szemle*, 2020, XXIX/3. szám, 8. o. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.3.7> (2022.02.08.)

¹⁴ ORTONY, ANDREW–CLORE, GERALD L.–COLLINS, ALLAN: *The Cognitive Structure of Emotions*. Cambridge University Press, Cambridge, 1988, 112. o., BARBALET, J. M.: *Emotion, Social Theory, and Social Structure. A Macrosociological Approach*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 69. o.

¹⁵ PYSZCZYNSKI, TOM–SOLOMON, SHELDON–GREENBERG, JEFF): *In the Wake of 9/11: The Psychology of Terror*. American Psychological Journal Association. Washington, 2002

adománya. Ám az egyénben izzó és fellángoló félelmeket [...] végső soron mindig a történelem és az egyén másokkal való kapcsolatainak tényleges szerkezete, a társadalom szerkezete határozza meg.”¹⁶ A félelem politikai és társadalmi szempontból a hatalmi struktúra elégtelenségeiből táplálkozik, emellett az egyén sebezhetőségére mutat rá. A félelem érzése így hatványozottan jelenik meg az alávetett vagy sérülékeny pozícióban lévő társadalmi csoportok esetében. A bizonytalanság és a félelem kora az, amelyben élünk¹⁷. A kockázat és bizonytalanság szociológiájának kiindulópontja, hogy mindaz, amelyet egykoron biztosnak és állandónak hittünk, olyan mértékben erodálódott vagy éppen hiteltelenné vált az emberek szemében, hogy mára szilárd alapok és stabil társadalmi keretrendszer nélkül éljük mindennapjainkat. Zygmunt Bauman a folyékony félelem, illetve a folyékony modernitás fogalmával ragadta meg¹⁸ e jelenséget. Folyékony modernitásban életünk gyorsabban változik annál, hogy az rutinná vagy szokássá merevedne, így a különféle életstratégiák idejekorán elavulttá válnak, a körülmények gyors változása miatt pedig esélyünk sincs arra, hogy megbízható kalkulációkat végezzünk a jövőre nézve.

II. Hannah Arendt és a klasszikus politikai filozófia reneszánsza

„A totalitárius globális hódítási kísérlet és teljes uralom volt a pusztító kiút minden zsákutcából. Győzelme egybeeshet az emberiség pusztulásával; bárhol is uralkodott, elkezdte tönkretenni az ember lényegét.”¹⁹
Hannah Arendt

Mi a politika?²⁰ „A politika az emberek pluralitásának tényén nyugszik”.²¹ Arendt szavaival: „együtt és egymással létéről szól”.²² „Mivel az ember nem önfenntartó, hanem ittlétében másoktól függ,²³ kell lennie valamilyen az ittlétről való gondoskodásnak, mely mindenkit érint, aminek hiányában éppen az együttélés lenne lehetetlen.”²⁴ A Hobbes által képviselt „mindenki háborúja mindenki ellen”²⁵ tézist Arendt az „állam” fogalmi bevezetésével igyekszik „meghiúsítani”. Az állam rendelkezik a kizárólagos erőszak monopóliummal, és ő hivatott az emberi lét szabályozására. Arendt értelmezésében – az arisztotelészi definíció szerint – a zóon politikon, az embernek, mint társas, közösségi lénynek²⁶ az egyik veleszületett sajátossága a poliszban élés képessége, és hogy a polisz szerveződése jelenti az emberi együttélés legmagasabb formáját (a görög városállamok viszonylatában értelmezve). A politika

¹⁶ ELIAS, NORBERT: A civilizáció folyamata. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004 [1937], 550. o.

¹⁷ PONGRÁCZ ALEX: Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőtérben – avagy megszelídíthető-e a globalizáció? Dialóg Campus, Budapest, 2019, 11.o.

¹⁸ BAUMAN, ZYGMUNT: Liquid life. Polity Press. Cambridge, 2005, 56. o., BAUMAN, ZYGMUNT: Liquid fear. Polity Press, Cambridge, 2006, 69. o.

¹⁹ HANNAH ARENDT: A totalitarizmus gyökerei (első kiadás: 1951), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992

²⁰ TAKÁCS PÉTER: Mi a politika? Hannah Arendt vélekedése a politika fogalmáról, és hogyan jelenik meg Arendt értelmezésének tükrében Immanuel Kant „politikai filozófiája”? In Valóság 2022. március LXXV. évfolyam, 3. szám, 77-91. o.

²¹ HANNAH, ARENDT: Sivatag és oázisok. Gond Palatinus Kiadó, Budapest, 2002, 21. o.

²² ARENDT, 2002 i.m. 21.o.

²³ KANT, IMMANUEL: Az örök béke. PEN Könykereskedés Főbizománya, Budapest, 1943, 233. o.

²⁴ ARENDT 2002, i.m. 53. o.

²⁵ HOBBS, THOMAS: Leviatán, Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, 193–198. o.

²⁶ „A szokásos fordítás, a társas lény (animal sociale) teljesen elfedi a meghatározás valódi értelmét, nevezetesen azt, hogy az ember poliszképző lény, politikai teret alkotó lény, s ez különbözteti meg a többi élőlénytől.” OLAY, CSABA: Arendt Kant értelmezése. In Világosság, 2004/10-11-12. szám, 149-155. o., <http://www.vilagosság.hu/pdf/20050213202822.pdf> (2021.02.12.)

az emberi létezés egyik kitüntetett formájaként jelenik meg az arendti gondolkodásban, ami ezen túlmenően az embereket megkülönbözteti egymástól egy adott poliszon belül, az a szabadság. Szabadnak lenni és a poliszban élni, de facto ugyanazt jelentette, a görög gondolkodásban.^{27,28} A politikum a klasszikus görög értelemben vett szabadságfogalom köré szerveződik meg. Arendt olvasatában: „e szabadság negatív értelemben a nem-elnyomottságot és a nem-uralkodást jelenti, pozitív értelemben pedig egy olyan, csak sokak által megteremthető teret, amelyben mindenki a magával egyenlők közt mozog.”²⁹ E nyilvános tér igazán csak akkor válik politikaivá, amikor kézzelfoghatóan egy adott városhoz, egy fennálló rendhez, vagyis egy politikai térhez tartozik: ez a tér, amiben a nyilvános politikaivá válik: a város (polisz). Aki elhagyja a városállamot vagy száműzték, annak kettős lesz a vesztesége: egyrészt elveszíti a házat és szülőföldjét, másrészt az a tér is megszűnik létezni számára, amelyben eddig élvezhette „a hozzá hasonlók társaságát”. „A nyilvános tér, minden tartósság, állandóság forrása és viszonyítási pontja, szemben a biológiai életfolyamat mulandóságával. Arendt értelmében politikai mindaz, ami a nyilvános térrel, a világgal kapcsolatos, ahol egyedül lehetséges a szabadság, mint a létfenntartáson túlmutató szabad cselekvés”³⁰ – véli Olay Csaba. Másképpen fogalmazva: „A nyilvános tér nem más, mint az „emberek közötti” területe; a terep, ahol a beszédek és tettek egyáltalán megjelennek”³¹. A második megfogalmazása alapján, a nyilvános tér a diszkurzív politika helyszíne is. Arendt (Kant³² nyomán) akként érvel, hogy a nyilvánosság terét a kritikusok és a nézők jelölik ki, nem a cselekvésben résztvevő egyes szereplő(k), vagy a cselekvést megkonstruáló alkotó(k).

Domingo Blanco Fernández és Szabó Márton³³ elemzésében: az arendti politika az emberek-közöttben jön létre, az emberen kívül. Ennek értelmében politikai szubsztancia nincs is, ahogyan ezt maga Arendt is állítja. A politika viszonyként pedig alapvetően képviselő, azaz olyan kapcsolat, amely közvetítés és helyettesítés révén teszi lehetővé az emberek közötti közös és nyilvános terek létezését és ezek használatát. A hegemonia és a hatalom, a harc és a megegyezés, vagy éppen az intézmény is képviselőre épül. A viszony ettől lesz politikai, tehát nyilvános és közösségi. Ebben a folyamatban a jelen nem levők jelenlévőkké válnak, gondolatokkal és az akaratokkal a képviselő által megjelenített módon. Ezért tehát tulajdonképpen politikai szubsztancia nincs is. A politika az „emberek közöttben” jön létre, és vonatkozásként egy világ alakul ki közöttük, és „e köztes térben játszódik le minden emberi ügy”. A politika terét nem az emberek bensője hordozza, hanem az emberek viszonyrendszere, amely a politikai gondolkodás alapján reprezentatív jellegű. A cselekvés és a beszéd révén konstruálható meg a cselekvő fél kontextusbeli kinyilatkoztatása által. „Ugyanis a jövő lehetséges meghatározásával és megismerhetőségével szemben áll a tény, hogy a világ születés révén naponta megújul és, ezáltal az új jövevények spontaneitása révén állandóan valami átláthatatlan újba keveredik bele.”³⁴ A véleménynyilvánítás szabadsága abban különbözik a

²⁷ MURRAY, EDELMAN: A politika szimbolikus valósága. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004, 81. o.

²⁸ KISS, LAJOS ANDRÁS: Politika és diskurzus. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015, 7. o.

²⁹ ARENDT 2002, i.m. 56. o.

³⁰ OLAY, i. m. 151. o.

³¹ OLAY, i. m. 152. o.

³² vö. ARENDT, 1992, vö. ARENDT 1978, 103-185. o., 213-233. o., vö. HANNAH ARENDT: The Human Condition, second edition, 1958, The University of Chicago Press, Chicago, 1958, 7-79. o.

³³ vö. SZABÓ, MÁRTON: Politikai Idegen. Posztmodern politológiaiak, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006b, 150. o., vö. SZABÓ MÁRTON (szerk.): Fideszvalóság, Posztmodern politológiaiak. L'Harmattan

Kiadó, Budapest, 2006a, 145. o. 2. lábjegyzet, vö. SZABÓ, MÁRTON: Politikai episztemológia. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 44.,51.,67., 288. o, vö. SZABÓ, MÁRTON: Kötőjelek. Posztmodern politológiaiak, L'Harmattan

Kiadó, Budapest, 2014, 22., 116. o., vö. SZABÓ MÁRTON: Társadalompoétika. A retorika, a nyelvészet és az irodalomtan társadalomtudományi státusa. „K. N.”, Budapest, 2020., 276., 281., 307., 310., 389., 425., 452., 773.

o.

³⁴ ARENDT, 2002, i.m. 68. o.

cselekvésre jellemző, valamint az új kezdetet jelentő szabadságtól, hogy jóval nagyobb mértékben van ráutalva mások jelenlétére és az ő véleményükkel való konfrontációra.

Ám a spontaneitás szabadsága politika előtti, és csak annyiban függ az együttélés szerveződési formáitól, amennyiben maga is a világból szerveződött meg. A szabadság és a politikum fogalmai nem létezhetnek egymás léte nélkül. A polisz egészének számára a létfenntartás és a védelem nem álltak a politikai élet középpontjában. A róluk hozott döntések nem egy fentről jövő utasítás útján, hanem a közösséggel folytatott, ahogyan Arendt nevére nevezi: „egymással beszélés”³⁵ és az egymás meggyőzése során artikulálódott és e véleményekből kidolgozott közös elhatározások születtjei. Politikailag a váltást a kereszténység térhódítása jelentette, hiszen igényt tartott mindannak az átvételére, amelyet ez idáig a nyilvánosságra tartozott. A politikától való mentesség immár nem kizárólagosan a kevesek, hanem a sokak kérdésévé tevődött át. Egyet kell értenem Szécsényi Endre azon megállapításával, mely szerint „A szabadság fogalmának középpontba kerülése – mondhatnánk „politikai ügygyé” válása – modern jelenség, s ebben a vállalkozásban Kant kitüntetett szerepet játszik.”³⁶ Minden, aminek esetén az emberek együttes cselekvéséről beszélhetünk, voltaképpen a politikai térben zajlik le, ezért leszögezhető, hogy az összeméri cselekvésben minden egyes emberi aktusban a benne megbúvó hatalmi potenciál olyan térben nyeri el végső érvényesülését, amelyben maga az erőszak az uralkodó eszme. Az az erőszak, amely egyrészt szükséges a politikum védelmezéséhez, másrészt melynek legfőbb célja az élet fenntartása és megkonstruálása. Az erőszak a politikai cselekvések középpontjában foglal helyet. A „Mi a politika értelme?” kérdését, felváltotta a „Van-e egyáltalán értelme a politikának?”.

Miként ragadható meg Arendt a „klasszikusokhoz való politikafilozófiai visszatérése”, avagy a „klasszikus tanok újrafelfedezésének tézise”? Arendt politikafelfogását mélyen meghatározta a görög polisz és a politika görög tapasztalata³⁷. A klasszikus görög polisz Arendtnél kivételes tulajdonságokkal rendelkezik, ahogyan az kifejezésre is jut nála abban a formulában, hogy politika nem létezett mindenhol és mindig. A politika kivételesen ritka jelenség. Arendt a klasszikus görög gondolkodást episztémikus karakterrel ruházza fel, amelynek jelentősége abban rejlik, hogy a görög világban egyáltalán létezett, ahol is „a politika jelentése [...] teljesen megmutatkoz[hat]ott”.³⁸ Ilyen értelemben tehát a politika görög eszménye elsősorban a megértést segítő forrás. A görög polisz azoknak a fogalmaknak, eszméknek és gyakorlatoknak a tárháza, amely segít bennünket abban, hogy elgondolhassuk a politika valódi jelentését. A 20. század végére – egészen napjainkig – a politikai majdhogynem teljesen elfedődött: ez Arendt politikaelméletének sarokköve. A politikai megértésében, újrafelfedezésében Arendt a görögökhöz fordul új jelentésekért, vagy azért, hogy „felfedezze... a görög polisz[on keresztül] azt, hogy mi volt autentikusan politikai.”³⁹ A politikai pillanata a politikai történetének legelején történt meg. Arendt szavaival szólva: a kezdet és a vég a legélénkebb – legerőteljesebb – pillanatok, a politikai hagyományának kezdete és vége esetében is.⁴⁰ A múlt kritikai elemzésének eredményei visszavezethetőek a jelen elemzésébe, és így további elméletalkotás alapjául szolgálhatnak. Múlt és jelen ebben az esetben összefonódik. A görögökhöz való visszatérés azon tény alapján igazolható, hogy „a filozófia, a terminus nyugati értelmében véve, Görögországban fejlődött ki, és ez azt jelenti, hogy annak fogalmai is a görög nyelvben fejlődtek ki,” noha aztán sokat elvesztettek eredeti jelentésükből, és elidegenültek a

³⁵ ARENDT, 2002, i.m. 78. o.

³⁶ SZÉCSÉNYI, ENDRE: Kant és a politika problémája, in Jelenkor 2002/12. szám, 1304-1321. o. <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/236/kant-es-a-politika-problemaja> (2018.05.24.).

³⁷ HORVÁTH SZILVIA: A klasszikus eszméje: a kortárs politikaelmélet egyik forrásáról. In Politikatudományi Szemle 2021 XXX/2. szám, 67. o. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.2.65> (2022.02.08.)

³⁸ HANNAH, ARENDT: The Promise of Politics. Szerkesztette és bevezetővel ellátta: Jerome Kohn. Schocken, New York, 2005, 119. o.

³⁹ WOLIN, SHELDON S: Hannah Arendt and the Ordinance of Time. Social Research, Volume. 44, 1977. 96. o.

⁴⁰ ARENDT, 1961, 18. o.

jelenünktől. „ (...) A modern nyelvekbe illesztve Arisztotelész kommentárjai szinte szótlanná válnak,” amely viszont „szembesít bennünket a feladattal, ... [hogy] újra szóra bírjuk a fogalmakat, beleszőve őket az élő nyelvbe.”⁴¹ Azaz, mivel a klasszikus fogalmak jelentésük jórészt elvesztették, a filozófia feladata az lett, hogy „lebontsa” és újraépítse őket a jelen feltételei közepette.⁴² A kortárs gondolkodás nemcsak arról szól, hogy elidegenedett fogalmakba új életet leheljünk, mintegy „a kortárs gondolkodás állandó feladata[ként]”⁴³, hanem a kortárs gondolkodásról magáról is.

Arendt válasza arra a kérdésre, hogy miért is válasszuk a klasszikusat, a következő: a hagyomány elért a végéhez, miközben mind a kezdet, mind a vég a hagyomány legélénkebb, legmarkánsabb pontja.⁴⁴ A hagyomány végén az emberek a „tanácstalanság” állapotában találják magukat.⁴⁵ Ezt szoktuk napjainkban válságnak hívni. A válság talán a legerősebb erő, ami az embereket új válaszok és jelentések felé hajtja. A klasszikus funkciója arendti értelemben a jelen megértése a múltra irányuló reflexiók segítségével; végeredményben újragondolása és újrafogalmazása azoknak a problémáknak, amelyekkel találkozunk. Ahogyan Arendt megjegyzi a politikai és a klasszikus Görögország kapcsán, a klasszikus a politikai rendkívül intenzív kifejeződésének a helye. „A szavak, a tettek és az események – vagyis azok a dolgok, amelyek kizárólag az ember által léteznek – Hérodotosz óta a történetírás tárgyává váltak. Az ember alkotta dolgok közül ezek a leghiábalóbbak.”⁴⁶

Az emberi tevékenységek közül a beszéd és a cselekvés akarása rendkívül intenzív formában vannak jelen a politikában. A leghasztalanabb dolgok az emberek között történnek meg, az általuk létrehozott világban, a poliszban, a politikában. Arendti értelemben a cselekvések jelentésvesztését megállító eszköz azokban a szavakban rejlik, amelyek emlékeztetnek létre és hagynak hátra. „Az emberi tettek, hacsak nem örzi meg őket az emlékezet, a leghiábalóbb és legmulandóbb dolgok a világon; nem élnek túl magát a cselekvést és önmagukban sohasem törekedhetnek arra az állandóságra, amellyel még a készítőjük életén túl megmaradó közönséges használati tárgyak is rendelkeznek, nem beszélve az évszázadok távolából hozzánk szóló műalkotásokról.”⁴⁷ Lényegében tragikus küzdelem a jelentés, az értékek elvesztésével szemben, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy idővel minden elpusztul. Veszteség, amelyet az istenek szabnak az emberekre, de a politikai emberek azon törekvéssel együtt, hogy az emberi törekvést kibékítsék a természettel, amely kívül esik akarataikon és képességeiken.⁴⁸ Arendt szándéka: a politika új vízióját adni, ahelyett, hogy fölöttünk magasodó eszmékből vezetnék le további eszméket. A klasszikus politikai fogalmak, eszmék, intézmények és gyakorlatok olyan módon működnek, hogy képesek teret adni a szellemi szabadságnak, valamint képesek új eszmék számára kútként funkcionálni, vagy még inkább, forrásvízzé válni, ahonnan meríteni lehet. Arendt a politikait olyan történeti ritkasággként ragadja meg, amely az ógörög örökséget is kivételessé formázza. A politikai megragadásának új módját is felmutathatja. A klasszikus alapú politikai gondolkodásnak az is

⁴¹ GADAMER, HANS-GEORG: Letter to Dallmayr. Fordította Richard Palmer és Diane Michelfelder. In Diane Michelfelder–Richard Palmer (szerk.): *Dialogue and Deconstruction*. Albany, State University of New York, 1989a, 99–100. o.

⁴² GADAMER, 1989a, 99. o.

⁴³ GADAMER, HANS-GEORG: Destruktion and Deconstruction. Fordította Geoff Waite és Richard Palmer. In: Diane Michelfelder–Richard Palmer (szerk.): *Dialogue and Deconstruction*. Albany, State University of New York, 1989b, 107. o.

⁴⁴ ARENDT, 1961, 18. o.

⁴⁵ ARENDT, 1961, i.m. uo.

⁴⁶ HANNAH, ARENDT: Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Fordította: Módos Magdolna. Osiris, Budapest, 1995. 52. o.; ARENDT 1961. 44. o.

⁴⁷ HANNAH, ARENDT: Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Fordította: Módos Magdolna, Osiris, Budapest, 1995, 94. o., ARENDT, 1961. 84. o.

⁴⁸ ARENDT, 1961, 42–43. o.

a feladata tehát, hogy a gondolkodás lehetőségeit fenntartsa. A klasszikusat a gondolkodás forrásvizeként szükséges időről időre megteremteni, különben jelentőségét és értelmét veszti.

A „politikai” értelméről tartott előbbi eszme-futtatást voltaképpen az emberiség háborúk és az atomfegyverek általi fenyegetettsége váltotta ki. A világ lerombolásával semmi más nem semmisülne meg, mint az emberi kéz alkotása. Az építési és rombolási folyamat csak az ember által alkotott tárgyakra értelmezhető, ám ez a két megkülönböztetés, ugyanannak a haladási folyamatnak két, egymástól csekély mértékben különböző fázisként interpretálható. A nukleáris energia feltalálása óta az emberiség nem természetes folyamatokat enged szabadjára, hanem olyan tényezőket irányít a Földre, amelyek nem fordulhatnak elő rajta. Egy totális háborúban⁴⁹ a társadalom szisztematikus megsemmisítésének képe tárul elénk. Itt már nem egy terület feletti kizárólagos uralomról van szó, hanem egy nép, egy társadalom szisztematikus megsemmisítésének gondolata vetülhet fel: egy ország és nép pusztá léte feletti rendelkezés. Ami ebben a közegben elpusztul, az mind cselekvés és beszéd révén jött a világra, és vált az egész univerzum részévé. Clausewitz klasszikus formulázását újragondolva: „A hatalomhoz hasonlóan a legalapvetőbb politikai kategória, a konfliktus és a politika folytatása a legkülönbözőbb eszközökkel, köztük a háborúval a cyberspace és a mobil kommunikáció terén egyaránt is összefüggésben zajlik.”⁵⁰ Arendt szófordulatával élve: „szörnyűséges katasztrófák, amelyek a világot sivataggá, a Földet pedig élettelen matériává változtatják”.⁵¹

Korszakunk politikai tapasztalatait nem a kormányzás metódusában, nem a parlamentáris rendszerek intézményeiben, nem a demokráciába vetett hitben és nem a pártapparátusból tudjuk feltérképezni, hanem két, ezek fölé növekvő befolyásoló tényező: a háború és a forradalom vizsgálatában. A két fogalomban közös, hogy az erőszak jegyeit lehet rajtuk felfedezni: a háborúban egy már-már totális, az emberiséget is sújtó és fenyegető veszély, az atomenergia, míg a forradalomban egy adott államban meglévő rend elleni agresszív cselekedetek sokaságában nyilvánul meg az erőszak jelenléte. Arendt szerint a politikai forradalmak három szakasza különíthető el: az első az autoritás elvesztése, a második a felszabadulás élménye, a harmadik pedig az új kezdet, vagyis a szabadság megalapozása. Az utolsó szakasz kiemelkedő politikai és jogi aktusa az alkotmányozás, amely lezárja a forradalmi folyamatot, egyszerre mind az új kezdet szimbóluma. Ahogyan a „politikai szabadság” kiterjesztése nélkül, úgy az „új kezdet” széles, társadalmi átélése, befogadhatósága és tudatosítása nélkül sem létezhet forradalom. A politika ettől kezdve a kevesek hatókörébe lép be, és kialakulnak a hivatásos politikusok típusai,⁵² akik már ebben a közegben is tevékenyen állnak ki a politika színpadára. A háború létjogosultságát nem lehet „kiiktatni” az emberiség természetéből⁵³. Azt mindig egyfajta felkínálható alternatívaként meg kell hagyni, a szükségességnek. Arendt szerint, ha a filozófia nem talált választ a „mi a politika?” kérdésre, akkor ez annak köszönhető, hogy minden nagy gondolkodó az emberrel foglalkozott, mondván, a politika az emberek pluralitásának tényén alapul. Arendt elutasítja a policy-re összpontosító elgondolásokat, amelyek a cselekvéseket előre meghatározott célok elérésében mutatott hatékonyságuk felől ítélik meg. Arendt a cselekvés performatív jellegét radikalizálva, a cselekvő politikát az előadás virtuozitása felől ítéli meg. Arendt nyomán kijelenthetjük, hogy

⁴⁹ LUDENDORFF, ERICH: Der totale Krieg. (A totális háború.) Ludendorffs Verlag GmbH, München, 1935. Ludendorff munkájának fő mondanivalója: „...a politikának a hadvezetést kell szolgálnia.” (LUDENDORFF, ERICH: 1935, 10. o.), vö. SCHMITT, CARL: A politikai fogalma. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, 221-227, 231-236. o., vö. BÍRÓ GÁSPÁR: Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 196-205. o.

⁵⁰ SZABÓ, 2006b, 155. o.

⁵¹ ARENDT, 2002 i.m. 147. o.

⁵² MAX WEBER: A politika, mint hivatás. In Tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 145-152. o.

⁵³ PONGRÁCZ ALEX: A politika folytatása más eszközökkel? Avagy gondolatok az állam és az erőszak kérdésköréről. In Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államtudományi Műhelytanulmányok, 2017. évi 17. szám, 1-24. o

az Egyesült Államok függetlenné válása, amelynek eredményeképpen egy teljesen új politikai szisztéma (polity), egy nagy területi kiterjedésű köztársaság jött létre, azt mutatja, hogy valami új létrehozása par excellence politikai tett. A politikai tér szubsztanciájának vizsgálata során eljutottunk az arendti igazsáig: a politika terét nem az emberek bensője hordozza, hanem az emberek kontextusbeli viszonyrendszere, amely a politikai gondolkodás alapján reprezentatív jelleggel bír.

Hannah Arendt – James Lindsay, Mead és Gerard Toal megállapításaihoz hasonlóan – a diplomáciát az egyeduralom fenntartása céljából jobb eszköznek tekinti, mint a háborút. Arendt Montesquieu-t követve a tiszteletet, az erényt, a félelmet; illetve a dicsőséget, a szabadságot, az egyenlőséget, az igazságosságot kiemelt morális szereplőként azonosítja. Arendt a német totalitárius–rendszer⁵⁴ sarokköveivel való szembehelyezkedés talaján megfogalmazott kritikai gondolati mátrixában szemlélve a Keohane⁵⁵ és Nye⁵⁶ által megkonstruált elméleti koncepciókhoz képest markáns elkülönülés figyelhető meg. Míg Arendt a diplomáciát és az egyeduralomat szembeállítja a diplomáciával és a békerendezéssel, addig Keohane és Nye az együttműködés fontosságát, pontosabban annak törvényszerűségét látták az államok közötti viszony meghatározása szempontjából meghatározottnak – az államok nemzetközi politikai szintéren elfoglalt helyzete és a kontextusbeli pozíciójuk alapján determinálnak. Arendt kiszakítja a politikát az idő egyszerű folyásából, és a megbeszélés sajátos időtartamának bevezetését célozza. A megbeszélés és a meggyőzés ideje performatív idő, amelynek megértése és elfogadása feltétlenül szükséges a deliberatív politika radikálisabb felfogásainak megértéséhez. A performatív időt az idő múlása mindig korlátozza, ezért nem abszolutizálható és nem nyújtható a végtelenségig. Ennek ellenére például az idő szokványos mérésének felfüggesztése a politikai tanácskozások adott pontján olyan lehetőség, amely jelzi,

⁵⁴ A totalitárius rendszerekben a politikai pártok társadalmat képesek voltak állandó mozgásban tartani, és ezzel lehetetlenné tették, hogy a rendszer hosszú távon elbürokratizálódjon, és szabályokhoz vagy rutinokhoz kötődjön. Az ellenséggel folytatott permanens harc képes volt folyamatosan dinamizálni a társadalmat. Az anarchia ilyen módon intézményesült, és lehetetlenné tette az állam racionalizálását. A totalitárius rendszer ugyan feloldotta az állam szuverenitását a totalitárius mozgalmakban, de nem számolta fel az államot, hanem meghagyta kirakatnak, amely mögött a totalitárius szervezetek permanensen zajló, brutális harca folyt, amely lehetetlenné tette, hogy a rendszer nyugvópontra jusson, és az állam újjászülessen (vö. Arendt, 1992, 69. és NEUMANN, FRANZ: *Behemoth, Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933-1944*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1984, 85. o.).

⁵⁵ vö. HELEN V. MILER – ANDREW MORAVCSIK (edited): *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2009, 244-263. o. <http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/keohane.pdf> (2021.11.02.), vö. ARLO, POLETTI: Robert Keohane: The Promises of Cooperation, In: *Classics in International Relations*, Il Mulino, 2017, 145-174. o., vö. JOSEPH S. NYE, JR., and ROBERT O. KEOHANE: *Transnational Relations and World Politics* in: *International Organization*, Vol. 25, No. 3, *Transnational Relations and World Politics* (Summer, 1971), Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 329-349. o. <https://www.jstor.org/stable/2706043?origin=JSTOR-pdf> (2021.11.02.), vö. ROBERT O. KEOHANE - LISA L. MARTIN: The Promise of Institutionalist Theory, in: *International Security*, Vol. 20, No. 1. (Summer, 1995), 39-51. o. <http://links.jstor.org/sici?sici=01622889%28199522%2920%3A1%3C39%3ATPOIT%3E2.0.CO%3B2-N> (2021.11.02.)

⁵⁶ vö. JOSEPH S. NYE JR.: *Soft Power the Means to Success in World Politics*. Public Affairs, New York, 2004. 1-33. o. https://www.academia.edu/28699788/Soft_Power_the_Means_to_Success_in_World_Politics_Joseph_S_Nye_Jr (2021.11.02.), vö. JOSEPH S. NYE JR.: *Public Diplomacy and Soft Power* in: *The annals of the american academy* 616, March 2008, 94-103. o. DOI: 10.1177/0002716207311699 <https://courses.helsinki.fi/sites/default/files/course-material/4506639/Nye.pdf> (2021.11.02.), vö. COLIN S. GRAY: *Hard Power and Soft Power: The Utility of Military Force as an Instrument of Policy in the 21st Century*. In *Strategic Studies Institute*, April 2011, 1-73. o., vö. CAMMACK, PAUL, “Smart Power and US Leadership: A Critique of Joseph Nye”. In *49th Parallel*, Volume 22 (Autumn), 2008, 5-12. o. https://www.researchgate.net/publication/41199534_Smart_power_and_US_leadership_a_critique_of_Joseph_Nye (2021.11.02.)

hogy a politika elgondolható időbeli tevékenységként is. Hannah Arendt a politika létezését az emberek közötti viszonyok terébe helyezte, és elméleti értelmezését összekapcsolta a beszédtevékenységgel.⁵⁷

III. A „barát-ellenség” Carl Schmitt általi megkülönböztetése a háború fogalmi tükrében

*„A barát, ellenség és harc fogalmai azáltal nyerik el reális értelmüket, hogy kiváltképp a fizikai ölés reális lehetőségére vonatkoznak és e vonatkozást meg is őrzik. A háború az ellenségességből következik, mert ez egy másik létlétszerű tagadása. A háború csupán az ellenségesség legvégsőbb megvalósítása.”*⁵⁸

Carl Schmitt

Az értelmező-diszkurzív politikaelmélet korai képviselője volt Carl Schmitt – azzal, hogy a 20. században kibontakozó politikai valóság értelmezésére bevezetette a „politikai” (das Politische) fogalmát, amellyel a politika határainak megvonását és sajátosságainak értelmezését a politika szereplőinek definíciós tevékenységéhez kapcsolta. „Ami a politikumot illeti, ez azt jelenti, hogy mind a belpolitika, amelynek legfőbb célja maga az élet volt, mind pedig a külpolitika, amely, mint legfőbb jóhoz, a szabadsághoz igazodott, tulajdonképpen tartalmát pillantotta meg az erőszakban és az erőszakos cselekvésben.”⁵⁹ Az egyik a „politikai”, amellyel kapcsolatban Carl Schmitt meg is jegyzi politikáiról szóló írásában, hogy „A politikai fogalmi ismérvéből az államok világának pluralizmusa következik. A politikai egység előfeltételezi az ellenség valóságos lehetőségét és ezzel egy másik, együttlétező politikai egységet. Ezért a Földön, ameddig egyáltalán az állam fennáll, mindig több állam létezik, és nem létezhet az egész földkerekséget és az egész emberiséget átfogó világállam⁶⁰. A politikai világ pluriverzum, nem univerzum.”⁶¹ A másik pedig a Carl Schmitt által alkalmazott barát – ellenség fogalmi elkülönítése. A specifikus politikai megkülönböztetés, melyre a politikai cselekvések és motívumok visszavezethetők, a barát és ellenség megkülönböztetése. A barát-ellenség schmitti értelemben felfogott megkülönböztetésnek lényege abban ragadható meg, hogy általa megjelölhetővé válnak az egyes embercsoportok közt fennálló ellentétes nézőpontbeli különbözőségeket, amelyek okot szolgáltathatnak a „kirekesztésre” is (gazdasági, etnikai, vallási és politikai értelemben egyaránt). Schmitt úgy fogalmaz, hogy „egy normális állam teljesítménye mindenekelőtt abban áll, hogy az államon és területén belül létrehozza a teljes megelégedettséget, fenntartja a nyugalmat, biztonságot és rendet és ezáltal normális helyzetet teremt.

A törvényhozó állam olyan államszervezet, amit személytelen, s ezért általános, előre meghatározott és ezért hosszú távra alkotott, mérhető és meghatározható tartalmú normák uralnak, s amiben elválasztották a törvényt annak alkalmazásától, a törvényhozót pedig a törvényeket végrehajtó hatóságoktól. Ezért mondják, hogy a törvények uralkodnak: nem pedig emberek, tekintélyek vagy felsőbbbségek. Pontosabban: a törvények nem uralkodnak, hanem csak normákként érvényesülnek. Uralom és pusztá hatalom egyáltalán nincs többé. Akinek hatalma és uralma van, az törvény alapján vagy törvény nevében gyakorolja azt. Nem tesz mást, mint hatáskörének megfelelően érvényesíti az érvényes normát. Schmitt felfogása, mintegy döntéscentrikus nézetrendszer, megerősíti azt a tételünket, hogy az állam, a jog és az intézményesített erőszak elválaszthatatlanul kölcsönhatásos jellegének megerősödése

⁵⁷ SZABÓ, 2014, 59. vö. CARL VON CLAUSEWITZ: A háborúról. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013, 45-59. o.

⁵⁸ SCHMITT, 2002, 23. o.

⁵⁹ SCHMITT, i.m. 93. o.

⁶⁰ BÍRÓ, 2003, i.m. 152-176. o., 205-229. o.

⁶¹ SCHMITT, 2002, 36. o., vö. DINNYEI BÉLA: A politikai világ, mint pluriverzum. In: Világosság, 2010/ösz, 145-150. o.

történelmi vívmány és eredmény, amellyel épp úgy számolni kell az államfejlesztés terén, mint a fegyveres védelem vagy ezen belül a haderőfejlesztés vonatkozásában. Ez az intézményesített erőszak domináns jelleggel és a képességek szempontjából mért jelentőséggel az államiság hajnala óta a katonai erőben öltött testet.

Vajon miért foglal el Schmitt politikaelméletében központi szerepet az ellenség fogalma? Azért, mert ellenség nélkül nincs politika: a politikainak is megvan a saját kritériuma, mely nem más, mint a „barát és ellenség megkülönböztetése”.⁶² Jogos az a Schmitttel szembeni kritika, hogy elméletében az ellenség primátusáról beszélhetünk. Schmitt műve 1963-as kiadásának előszavában visszautasítja az ellenség elsődlegességével kapcsolatos vádat, és azt a közvélemény által terjesztett általánosságnak, sztereotípiának tartja.⁶³ A megkülönböztetés pedig Schmittnél döntést jelent, hogy az adott és aktuális szituációban kit tekintek barátnak, illetve kit azonosítok ellenségként. A megkülönböztetésnek egzisztenciális súlya és tétje van, hiszen az ellenség egzisztenciális minőség Schmitt eszmerendszerében. A barát és ellenség megkülönböztetése révén teremtünk önmagunk számára sajátos politikai létezőt. A megkülönböztetés értelme pedig, hogy „megjelölje az összekapcsolódás vagy szétválás, az egyesülés vagy felbomlás intenzitásának legvégső fokát”. Amikor Schmitt kapcsán ellenségről beszélünk, akkor mindig politikai értelemben vett (külső) ellenségről van szó, ami eltér a mindennapi belső (magán, személyes) ellenség képétől. Többen azzal a kritikával illették Schmitt ellenségfogalmát, hogy nem differenciált, bár Schmitt olvasatában világos, hogy ő az ellenség fogalmát nem az ellenfél, vetélytárs, vitapartner, versenytárs értelmében, hanem konkrét, egzisztenciális értelemben használja. Nála az ellenség nem fiktív, metaforikus és normatív, hanem igenis létező valóság, melynek a legjobb konkrét szemléltető példája, hogy a különböző népek mindig is barát–ellenség szerint csoportosultak, ami ma is valóságos, reális lehetőségként van jelen. Tehát amikor ellenségről beszél, akkor nem magánellenfélről, hanem kizárólagosan politikai, nyilvános ellenségről van szó.

De vajon ki is az „ellenség” a schmitti elméletben? „Az ellenség mindig a Másik”⁶⁴ – áll Schmitt *Ex captivitate salus* című visszaemlékező írásában. Az ellenség tehát Más, mint mi vagyunk, és az, hogy mi kit tartunk idegennek, másnak az a mi saját szubjektív döntésünk, mondhatni egyike a legmélyebb egzisztenciális döntéseinknek. Ilyen körülmények között a politikai valójában átfogja egész életünket, annak bármely dimenziójában felléphet, sőt bármikor uralma alá hajthatja az élet többi alrendszerét és területét. Edelman szerint az ellenfél és ellenség közötti különbségtétel abban nyilvánul meg, hogy míg az ellenfél a folyamatra, addig az ellenség a másik természetére összpontosít, melyet adott vonások jellemeznek.⁶⁵ „Ki hát az én ellenségem? Bárki. Milyen kritérium alapján választom ki ellenségem? Semmilyen. Az ellenség kijelölése,⁶⁶ mint döntés a politikai viszonyrendszer kulcsmomentuma, mely nem stabil, hanem változó, mivel szubjektív, személyes döntésem egy adott időben és helyen; így fennáll annak a lehetősége is, hogy ugyanaz a kritérium később más jelentőséggel fog bírni. A schmitti ellenségkép megkonstruálása tehát nem „természeténél fogva adott”,⁶⁷ hanem a személy szubjektív döntése. Ez tulajdonképpen Schmitt újdonsága, és ezért illetik egyes

⁶² Carl SCHMITT: *Ex Captivitate Salus*, (fordította és az utószót írta: Techet Péter), Attraktor, Budapest, 2010. 19. o.

⁶³ „A jogi fogalom minden mozgása dialektikus szükségszerűséggel a tagadásból ered. A jogi életben, ugyanúgy, mint a jogelméletben, a tagadás bevonása minden mást jelent, csak nem a tagadott elsődlegességét.” SCHMITT i.m. 11. o.

⁶⁴ SCHMITT, 2010 i.m.58. o.

⁶⁵ EDELMAN: *Politikai ellenségek konstruálása*. = Az ellenség neve. Szerk. Szabó Márton. Budapest, 1998. 90. o.

⁶⁶ vö. UMBERTO ECO: *Construire il nemico*. = *Uő: Construire il nemico e altri scritti occasionali*. Milano 2011. 9-36. o., vö. SCHMITT: *Politikai teológia*. ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Budapest, 1992. 16. vö. SCHMITT: *A politikai fogalma*. Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor, Budapest, 2002, 19. o.

⁶⁷ KOSELLECK elméletében.

szervezői politikai filozófiáját a decizionista⁶⁸ jelzővel. Ellenségem által tudom meg, hogy ki is vagyok, az ő léte segít, mintegy szükségszerűvé teszi a saját létezésről való tudatot. Ellenségem által létezem, ő adja meg létem intenzitásának a legvégsőbb fokát, azaz még radikálisabban kifejezve: nélküle nem is létezhetek. Mindennapi életünkben arra törekszünk, hogy egyrészt saját magunkat, másrészt az idegent nevezzük meg. Saját magunk megnevezése, mondhatni öndefiníciója pedig csak a másik, az idegen, az ellenség által válik lehetségessé. „Olyan lények vagyunk, akiknek szükségük van ellenségre.”⁶⁹ Az ő léte személyem identitását teszi lehetővé, így céлом nem a megsemmisítése, hanem a létrehozása és fenntartása. Az emberek azért kreálnak maguknak ellenséget, mert ezáltal megerősödik bennük az elkötelezettség érzése. Ellenségem adja meg létem intenzitásának a legvégsőbb fokát, azaz még radikálisabban kifejezve: nélküle nem is létezhetek. Ha nincs ellenség, ha nem jelölöm ki (nem döntök amellest, hogy eldöntsem ki az ellenség), akkor identitásválságba kerülök. Ez vonatkozik a nemzetekre is: „ha egy nemzet nem nevezi meg, nem alkotja meg az ellenséget, akkor politikailag meg fog szűnni. Ezért, ha nem létezik ellenség, akkor teremtenem kell, rá kell vennem magam a döntésre: barát-ellenség megkülönböztetésére, nem úgy, mint például a görögöknél, akiknél a „természetüknél fogva adottak”.⁷⁰

Tehát az ellenségmeghatározás és az önmeghatározás kölcsönösen felidéznek egymást. Az ellenség nélkülözhetetlen az öndefinícióhoz, sőt saját létem intenzitása annak függvényében növekszik, amilyen mértékben fokozódik az ellenségeskedés. Mindezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy valódi létet éppen az ellenség által nyerünk. Schmitt barát-ellenség fogalompárját politikai formalitása tünteti ki. Schmitt az ellenségképzés tekintetében formális kifejezéseket használ, s ezáltal annak passzív történésére utal. Schmitt politikai teológiájának lényege Geréby György megfogalmazása szerint az, hogy nem a béke fontos, ami az „ökonómiai gondolkodás” következtében „szórakozásként” állna elő, hanem a politika révén fenntartott elválasztás és ezzel a harc lehetősége.⁷¹ Carl Schmitt teológiai víziója az, hogy Isten természetes ellenséget állít az államok elé, amely viszálykodásuk lényegét adja.⁷² A német nép államszervezet – azaz birodalom – nélkül nem védekezhetne az ellene irányuló, nyugati hatalmak által tervezett, „igazságos” háborúval szemben. A valódi közösség hiánya folytán az új nemzetközi jogrend is gyökeretelenné vált. Ez együtt járt az olyan kulcskategóriák, mint a háború, béke, agresszió, biztonság értelmezési monopóliumának megteremtésével, ami igazi egzisztenciális érték-közösség híján lehetővé tette, hogy a legerősebbek egyszerűen saját érdekeiknek megfelelő jelentést tulajdonítsanak nekik, s így érdekeiket egyetemes érdeknek, értékeiket (liberális demokrácia, emberi jogok és így tovább) egyetemes értéknek tüntessék fel. Az absztrakt konstrukció felhasználásával így teremtették meg a lehetőségét, hogy ellenségeiket az emberiség ellenségeinek nyilváníthassák, s az ellenük való háborút minden állam kötelességévé tegyék. A háború célja tehát már nem a konfliktus „párbaj” útján való eldöntése, hanem az ellenség megsemmisítése.⁷³ Schmitt abból kiindulva, hogy a háborút az államok létéből eredő jelenségnek, formájában pedig azok párbajának tekintette, a

⁶⁸ vö. GEDŐ ÉVA: Carl Schmitt decizionista politikafilozófiája. In Jogelméleti Szemle, 2006/1. szám, vö. GEDŐ ÉVA: Carl Schmitt politikum-felfogása. In Századvég 2007/1. szám, 79-104. o., vö. GEDŐ ÉVA: Hatalom, legitimitáció, ideológia. L'Harmattan Kiadó, Budapest 2008, 236. o., vö. GEDŐ ÉVA: Egzisztencia és normativitás. Megjegyzések Schmitt politikum-fogalmához. In Világosság, 2010/ösz, 91-100. o.

⁶⁹ UMBERTO ECO, i.m. 35. o.

⁷⁰ „Amíg egy nép a politikai szférájában létezik, addig e népnek magának kell meghatároznia a barát és ellenség megkülönböztetését [...] Ebben rejlik politikai létezésének a lényege. Ha már nem rendelkezik e megkülönböztetésre irányuló képességgel vagy akarattal, akkor politikailag megszűnik létezni.” Schmitt, i.m. 19, 21, 26., 34. o.

⁷¹ GERÉBY GYÖRGY: Carl Schmitt teológiája. In CS. KISS LAJOS (szerk.): Carl Schmitt jogtudománya. Budapest, Gondolat, 2004. 278. o.

⁷² MARK LILLA: Nyugtalan értelem. Budapest, Európa, 2005. 101. o.

⁷³ ANTHONY CARTY: Carl Schmitt's critique of liberal international order between 1933 and 1945. Leiden Journal of International Law, 2001/1. 48. o.

háborúindítás jogán alapuló „ius publicum europaeum” elleni legfőbb csapásnak a támadó háború kriminalizálását tekintette, amely a rossz és a jó abszolút fogalmaiban láttatja az imperialista versenyfutást és következményeit.⁷⁴

Schmitt szemben áll az igazságos háború doktrínájának visszatérésével, valamint ennek következményével is, vagyis azzal, hogy a konfliktusokat a nemzetközi jog szerint békésen is el lehet intézni. Schmitt abból indult ki, hogy háború nélkül nem lenne politika, a háború pedig nem más, mint külső egzisztenciális fenyegetésre adott válasz, jellegét tekintve pedig az államok közötti párbaj. Az erőszakot a nemzetközi kapcsolatokban korlátozó vagy abból kiiktató nemzetközi jogi normák logikus következménye a konfliktusok békés elintézésének előírása. A konfliktusok diskurzussá oldhatók, vagy ahogyan Schmitt fogalmazna, depolitizálhatók és semlegesíthetők. Mivel szerinte az ellenség egzisztenciálisan valami más, a vele való konfliktus nem dönthető el előzetes normatív szabályozással, és nem hagyható harmadik fél ítéletére. Schmitt a háborúról így ír: „A háború az ellenségességből következik, mert ez egy másik lét létszerű tagadása.”⁷⁵ A háborúban az ellenfelek, többnyire nyíltan, mint két ellentétes pólus és rendszerint „uniformissal” megjelölve lépnek fel egymás ellen. A háború egyáltalán nem a politika célja és értelme, de fenn kell tartani a lehetőséget, mint mindig adott előfeltételt, ami által létrejöhet a specifikus (háborús) politikai viselkedés az adott szituációra tekintettel. Schmitt véleménye a háborúról az, hogy „a háborút egyáltalán nem lehet „kiközösíteni”.⁷⁶ Amennyiben megszűnik a barát-ellenség megkülönböztetése, akkor nem is beszélhetünk magáról a politikai életről sem, mivel az is megszűnik, mihelyt megtagadja egy nép ellenségeit, vagy ő maga mondja ki, hogy nincsenek nekünk ellenségeink, s ezzel meg is szüntethető a politikai tér egésze. Ahol nincsenek az eltérő érdekeknek konfliktusai, tehát háború sem, ott nincsen szükség politikára, mint szervezőerőre sem. Schmitt ellenségfogalma döntően politikát értelmező kategória, azt fejezi ki, hogy szerinte ott van politika, ahol az ellenséget meg tudják nevezni, azaz meg tudják vonni a politikai közösség határát. Ugyanakkor Schmitt az ellenség fogalmát későbbi munkáiban igyekezett differenciálni, ilyen értelemben beszélt például konvencionális és abszolút ellenségről, sőt nála nem is két, hanem három alapvető szerep van: a barát, az ellenség és a semleges.⁷⁷

Schmitt szerint a világban a háború új fajtája és az ellenségesség új realitása bontakozott ki,⁷⁸ s ennek eszmélkedésre és elméleti megújulásra kell készítenie bennünket. Az új elmélet éppenséggel az ő „das Politische” teóriája, amely a politikát csak önmagából, a maga belső oppozícióból próbálja magyarázni, úgy, ahogyan a szemünk előtt van, vagy a lábunk előtt hever. A schmitti „politikai politika” elmélete ezért is mindig konkrét tárgyon, valóságos eseményen és élő szereplőkön gondolkodik el: az elemzés kiindulópontja és kibontott végeredménye a konkrétumként létező kivételes eset vagy típus, amely elmélyíti és megvilágítja az elemzett területet.⁷⁹ Mivel a háború a politika folytatása,⁸⁰ ezért, legalábbis lehetőség szerint, az ellenségesség egyik elemeként mindig tartalmazza a politikát is; és ha a béke magában foglalja a háború lehetőségét – ami a tapasztalatok szerint így van –, akkor a potenciális ellenségesség mozzanatát is tartalmazza. A kérdés csak az, vajon az ellenségességet lehet-e védelmi intézményekkel korlátozni és szabályozni, tehát az ellenségesség relatív vagy abszolút jellegű. Schmittnél ugyanis a „politikai politika” nem játszódás, nem mellékes ügyek

⁷⁴ CARL SCHMITT: The nomos of the earth in the international law of the Jus Publicum Europeum. New York, Telos, 2003. 321. o.

⁷⁵ SCHMITT, i. m. 23. o.

⁷⁶ SCHMITT, i. m. 35. o.

⁷⁷ STRAUSS, LEO: Anmerkungen zu Carl Schmitts' Der Begriff des Politischen. In Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Band 67. Heft 6, 1932, 732–749. o.

⁷⁸ A háború leválása az államról és az erőszak-monopólium diverzifikálása.

⁷⁹ SZABÓ MÁRTON: A politikai fogalmának elmélyítése Carl Schmitt partizánelméletéről. In Világosság, 2003/7–8. szám, 67–68. o.

⁸⁰ CLAUSEWITZ, 2013, 39–42. o.

intézkedése, spektakulum vagy manipuláció, hanem olyan ügy, amelynek tétje van, amiért harcolni is érdemes, akár életre-halálra. „A politikai lényege egyáltalán nem az ellenségesség” – írja Schmitt a *Partizánkönyv* végén –, hanem a szembenállók és szembenállások „megkülönböztetése.”⁸¹ Nála a politikai azért komoly és azért van tétje, mert az embernek a közéletben egzisztenciális súllyal bíró döntéseket kell hoznia, vagyis választania kell, hogy mit kíván magának és másoknak, milyen ideákban hisz, milyen lehetőségekkel él vagy nem él, ki vagy mi mellé áll, mit tesz és mit nem tesz. Az ellenségfogalom meghatározásában ez a módszertani probléma jelenik meg tézisszerű utalás formájában.

Az ellenség lényegi ismertetőjegye, „hogyan különösen intenzív”, azaz „egzisztenciális” – nem pszichológiai, nem normatív, nem értékfilozófiai – értelemben „valami más és idegen, úgyhogy szélsőséges esetben konfliktusok lehetségesek vele, melyek nem dönthetők el sem előzetesen meghozott általános normatív szabályozással, sem a konfliktusban részt nem vevő és ezért pártatlan harmadik ítéletével. „A szellemi szféra valamennyi fogalma, beleértve a szellem fogalmát is, önmagában véve pluralisztikus és csak a konkrét politikai létezésből kiindulva érthető meg [...] Az ember szellemi szférájának valamennyi lényeges elképzelése egzisztenciális és nem normatív.”^{82,83} Az ellenség nem más, mint aki minket a leginkább ismer. Az ellenség nem más, mint önmagunkkal szemben. „Nem halok meg, mert ellenségem még él” – írta a második világháború utáni magányában.⁸⁴ Ha meghal az ellensége, vele hal ő is. Azt, hogy Schmitt egész politikaelméletében az ellenség fogalma központibb szerepet tölt be, mint a bajtárs vagy a barát, nem csak a katolikus természetjog, de a nemzetiszocialista jogelmélet irányából érkező kritikák is észrevették.⁸⁵

IV. Reinhart Koselleck aszimmetrikus ellenfogalmai a barát-ellenség fogalmi dimenziójában

*Pugnant ergo inter se mali et mali, item pugnant,
inter se mali et boni, boni vero et boni, si perfecti
sunt, inter se pugnare non possunt.*

*Harcolnak hát egymással a rosszak, majd
harcolnak egymással a rosszak és a jók, a jók
viszont a jókkal – ha tökéletesek – harcolni
nem tudnak.⁸⁶*

(Augustinus: De civitate Dei XV, 5)

Reinhard Koselleck *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája* című művében egy igencsak fájdalmas témát vizsgál: hogyan konstruáljuk meg az ellenségeinket? Saját magunk és az idegenek megnevezése hozzátartozik az emberek mindennapi viselkedéséhez. Ebben fejeződik ki egy személy identitása és más személyekhez való viszonya. Az egyik jelentéstartalomban (esetben vizsgálva) maga a nyelv tartalmazza,

⁸¹ SCHMITT, 2002, 160 o.

⁸² SCHMITT, 2002, 19. és 59. o., vö. Cs. KISS, 2021, 103. o., vö. TECHET PÉTER: Carl Schmitt és a nemzetsocializmus. In *Politikatudományi Szemle* 2012 XXI/1. szám, 136. o.

⁸³ Cs. KISS, 2021, i.m. 104-105. o.

⁸⁴ SCHMITT, CARL: *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951*. Herausgegeben von Eberhard Freiherr von Medem. Duncker & Humblot, Berlin, 1991, 199. vö. TECHET, 2012, 139-140. o.

⁸⁵ vö. KOELLREUTTER, OTTO: *Volk und Weltanschauung des Nationalsozialismus*. Berlin-Charlottenburg, Pan. 1935, 8. o.; vö. KOELLREUTTER, OTTO: *Deutsches Verfassungsrecht. Ein Grundriss*. Junker und Dunhaupt., Berlin, 1938, 2–3. o.

⁸⁶ KOSELLECK, REINHART: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. József Műhely Kiadó, Budapest, 1997, 5. o.

konstruálja a másik fél elismerését, míg a másik eseteírás szerint lekicsinylő fosztóképző csúszik a névbe, ennek eredményeképpen a másik fél csak megszólítva érezheti magát, de nem elismerve. Koselleck értelmezési tengelyében az ilyen ellentétes hozzárendeléseket nevezzük „aszimmetrikusnak”, melyek használata és alkalmazása esetén a kontextus résztvevői között egyoldalúság és egyenlőtlenség figyelhető meg. Egy politikailag-társadalmilag egységes közösség olyan fogalmak mentén konstruálódik, amellyel körülhatárolják magukat, míg másokat jelen körülhatárolás révén kirekesztenek, melynek értelmében létrejön a csoportra jellemző egyedi csoportdinamika, amely végső soron meghatározza saját magát. A csoportok számos tény mentén leképeződhetnek: parancs, konszenzus, szerződés-kötéssel, propaganda által, szükségből, avagy rokonsági alapon, mindazonáltal Koselleck kiemeli, hogy a csoportot meghatározó fogalmak léte elengedhetetlen.

Az egységes emberi individuum szerint való cselekvéshez kell, hogy az emberek definiálják magukat – az ilyen értelemben megkonstruált fogalmi háló jelzi a közös cselekvést, formálja és teremti azt (teremtő tényezője a politikai-társadalmi csoportoknak). Azon esetekben, amikor egy konkrét csoport – „történelmi cselekvő közösség”⁸⁷ a lehetséges általános fogalmakat olyannyira egyedikké stilizálta, hogy azok csak rá jellemzőek legyenek – kizárólagos igényt formál az általánosra, azáltal, hogy egy nyelvi univerzális fogalmat csak saját magára (közösségére: polisz, párt, egyház, nemzet, stb.) vonatkoztatja, és elutasít ezzel szemben mindenfajta viszonyítást. Koselleck elméletében az ilyen jellegű csoportra fókuszáló önmeghatározásokhoz ellenfogalmak kapcsolódnak, amelyek diszkriminálják a kizártakat (katolikus pogánnyá, avagy eretnekké válik, a kommunista pártból kilépő politikus nem pártot cserélt, hanem kilépett az életből és az emberiségből). Eme öndefinícióból magából az idegen olyan meghatározása következik, amely nyelvi kifosztást jelent. Koselleck kontextusában ekkor beszélünk aszimmetrikus ellenfogalmakról. Koselleck elemzésében univerzális – az emberiség egészét átfogó – kettős fogalmakkal dolgozik, amelyek alkalmazásai egyenlőtlen szembenállást feltételeznek a kontextus, avagy a diskurzus jelen résztvevőitől. Koselleck három aszimmetrikus ellentétpárt különít el elemzésében: hellén-barbár, keresztények-pogányok, végül pedig az emberiség fogalmi kódszótárában megtalálható alapvető ellentétet: az ember (Mensch) és az embertelen ember (Unmensch), az emberfeletti vagy felsőbbrendű ember (Übermensch) és az alsóbbrendű ember (Untermensch) kifejezéseket. Egyetlenegy történelmi megmozdulás sem ismerhető meg kielégítően ugyanazon ellenfogalmak alapján, amelyekkel egykor az érintettek tapasztalták meg és értelmezték a világot.

Kant szavaival: „Különböző összerakott dolgokat megfelelően (...) pontos fogalomhoz egyáltalán nem jutunk...”⁸⁸ E fogalompárok történelmi kontextusban értelmezve mozgatható kategóriák: elválaszthatóak egykori keletkezési helyüktől és történelem által konstruált kontextusuktól – véli Koselleck. Természetesen a konkrét fogalompárok történelmi korok során jellegüket és hatásukat módosítják, alakíthatják. Ahogyan Koselleck elemzésében a történelem és a társadalmi csoportdinamika hatására kialakulóban lévő (artikulálódott, a történelmi korszakok által átstrukturálódott) fogalmak térben és időben determináltak, e determinizmus állapotában jelenik meg a modernből a premodern érába átlépő geopolitikai fogalmi hálózata és a kialakulóban lévő nemzetközi politikai-társadalmi-jogi-gazdasági folyamatok kapcsolatrendszerének.⁸⁹

Koselleck elméleti végpontjai túlhaladták korát, így a geopolitikai sakkjátszmák államtudományi és gazdaságtudományi kiindulópontjaként is hivatkozhatunk rá. Koselleck szemantikai elemzésében az ellenség konstruálásának az eszköze tehát a nyelv és a beszéd,

⁸⁷ KOSELLECK, 1997 i.m. 7. o.

⁸⁸ IMMANUEL KANT: Az erkölcsök metafizikája, Második rész. A mások iránti erénykötelezettségről 36 §. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991, 581. o.

⁸⁹ A kosellecki módszertan a reális tények kontextushű ütköztetésnek primátusán alapul. Ez képezi ontológiai rendszerének elméleti magját.

ugyanis attól lesz a potenciális ellenségből tényleges ellenség, ha a többiek annak tartják, az ellenség nyilvános megnevezése, kimondása megteremti magát az ellenséget.⁹⁰ Koselleck újrafogalmazza a szociológia kialakulása óta talán legtöbbet tárgyalt kérdést: mi az, ami a modern társadalmakat a tradicionális társadalmaktól elválasztja, mitől új az újkor. A történelem időbelisége válik tehát kérdéssé Koselleck munkáiban, s fejtegetései arra irányulnak, hogy valamilyen közös nevezőt találjon, amelynek segítségével a „történelmi idők” különböző megjelenési módjait tárgyalhatja, s egymás mellé rendelheti. E közös nevezőt abban véli felfedezni, hogy a mindenkor jelenben élő emberek mindig meghatározott módon viszonyulnak a múlthoz és a jövőhöz, vagyis mindig a tapasztalatok adott halmazára támaszkodva és adott várakozásokra építve hozzák meg döntéseiket, viszik véghez cselekedeteiket: „A konkrét történelem meghatározott tapasztalatok és meghatározott várakozások közegében pereg”. Ezek alapján a „történelmi idők” különbözősége a múltat magába foglaló tapasztalatok eltérő tereiből s a jövőre irányuló várakozások eltérő horizontjaiból fakad, a cselekedeteinket meghatározó tapasztalások és várakozások különféle módon fonódhatnak össze.

Koselleck az események, s egy adott társadalom strukturális tényezői idősíkjaiknak különbözőségére is rámutat. Továbbá Koselleck arra is útmutatással szolgál a tudósok számára, hogy a jövőben sohasem pontosan az történik, amire a múlt történései alapján számítani lehet: „Aki a várakozásait mindenestül levezethetni véli a tapasztalataiból, téved. Ha más történik, mint amit vártunk, az ember jobb belátásra tér.” Így válik a „tapasztalati tér” és a „várakozási horizont” Koselleck munkáinak kulcscategóriájává, s így nyílik út egy sajátos kutatási terület, a „történelmi idők” feltárásához segédkező nyújtó társadalmi-politikai fogalmak történelmi elemzése felé. Koselleck számára elengedhetetlen, sőt központi jelentőségű annak tisztázása, hogy mire is lehet alkalmas a fogalomtörténet, milyen ismereteket közvetít, s milyen viszonyban van a társadalomtörténettel, azzal a diszciplínával, amely a társadalmi élet történéseiről akar számot adni. A társadalomtörténet és a fogalomtörténet viszonyát tárgyalva Koselleck abból indul ki, hogy e két diszciplína egyike sem vezethető vissza maradéktalanul a másikra, kettejük viszonya ennél összetettebb, s nem hagyja érintetlenül a történelmi megismerés feltételeit sem. Koselleck szerint azonban a fogalomtörténet többre is képes, a társadalomtörténelmi problémák tárgyalásán túl módszertani követelményei egy sajátos kutatási szférát körvonalaznak.

A fogalomtörténelmi eljárás első lépésként elszigetelten, a nyelven kívüli tartalmaktól függetlenül, a forrásokra támaszkodva követi nyomon a kifejezések egykori jelentésének változásait, majd kideríti, hogy ezek mit jelentenek a mi számunkra, s tudományosan újradefiniálja őket. Ezáltal a múlt szinkron elemzését, ami egy fogalom adott megjelenése tapasztalati terének és várakozási horizontjának felderítését jelenti, diakronikusan kiegészíti, s a kettőt egymásra vonatkoztatja. A fogalomtörténetet tehát Koselleck, azon túl, hogy a társadalomtörténelmi elemzéseket segítő sajátos módszerként, a második lépésben önálló diszciplínaként határozza meg. A történelem időbeliségének megragadása Koselleck szerint egy sajátos kor terméke, amely a tapasztalásoknak és a várakozásoknak meghatározott közegében válik csupán lehetővé. Ezt az időszakot pusztán időbeli jellegzetességekre utalva azóta is „újkorak” nevezünk, s a történelemnek a korábbiaktól eltérő s máig ható, új, az idő dimenziójával feldúsult fogalma is ekkor születik. Koselleck szerint az újkorban élők már a tapasztalás más tereire támaszkodtak, s a jövő új horizontjai nyíltak meg előttük. Koselleck

⁹⁰ vö. TÓDOR IMRE: Ellenségkonsttuálás. Carl Schmitt és Reinhart Koselleck. In Erdélyi Múzeum – 2015/ 77. kötet, 4. füzet, 50-60. o., vö. SIMON ZOLTÁN BOLDIZSÁR: Az aszimmetrikus ellenfogalmak fogalmának történetisége (Recenzió: Kay Junge – Kirill Postoutenko (eds.): *Asymmetrical Concepts after Reinhart Koselleck: Historical Semantics and Beyond*. transcript Verlag, Bielefeld, 2011. 255 oldal.) In Korall, 2012/49. szám, 145-152. o., vö. HUSZÁR ÁKOS: Reinhart Koselleck fogalomtörténete és az utópia problémája a szociológiában. In Korall, 2004/15-16. szám, 89-116. o.

szerint azonban az újkor beköszöntével a tapasztalások és várakozások e szoros összekapcsolódása megszűnik. Az események gyorsan pergő ritmusa leértékeli a múlt tapasztalatait, s eloldja a várakozásokat e gyökerüktől, a szekularizált egyház túlvilági intelmei pedig feloldódnak a felvilágosodást sürgetők haladásképzetében. Ennélfogva, Koselleck tézise szerint: „az újkorban a tapasztalás és a várakozás közti különbség fokozódó mértékben növekszik, pontosabban az újkort csak azóta tekinthetjük új időnek, mióta egyre inkább eltávolodtak minden korábbi tapasztalattól.”

Koselleck szerint az „újkor”, illetve a „legújabb kor” időszakára az jellemző, hogy a várakozások eloldódnak a tapasztalatoktól, s utópikus spekulációknak adnak teret. Ahogy fogalmaz: „a felvilágosodás maga válik utópikussá”.⁹¹ A felvilágosodás „hiperkritikája” teremtett utópikus várakozásokat, amelyek utat nyitottak 1789 terrorjához, de kulcsot kínálhatnak a 20. század történéseinek megértéséhez is. Koselleck munkáinak talán legfőbb kérdése az újkor sajátosságaira irányul. Írásainak többségében a történeti korszakok időstruktúráinak feltárásához segédkezet nyújtó fogalomtörténeti módszer elméleti kérdésein, s a konkrét fogalomtörténeti elemzéseken túl, az újkori változásokat próbálja különböző szempontok alapján körbejárni. „Egy politikailag vagy társadalmilag egységes cselekvő közösség olyan fogalmak révén konstruálódik, amelyekkel körülhatárolja magát és kirekeszt másokat, azaz amelyek révén meghatározza saját magát.”⁹²

V. Összegzés

„Minden valódi politikai elmélet feltételezi, hogy az ember gonosz.”⁹³
Carl Schmitt

Az erőszak ősrégi jelenség, amely egyidős az emberiséggel. A mai államrezon, a modernitás kezdetén született meg Európában, és kialakulásának egyik döntő mozzanata volt, hogy az erőszak fogalmával elválaszthatatlanul összefonódott. Az erőszak-monopóliumban való összekapcsolódás következménye az erőszak korlátozása és a biztonság növekedése lett. Az erőszak ezzel az állami uralom legfontosabb eszközévé vált, de semmi esetre sem tekinthető kizárólagosnak.⁹⁴ Thomas Hobbes az állam és az erőszak összekapcsolásának nagyhatású teoretikusa, aki a szuverén megteremtése révén megalkotta az erőszak korlátozásának sajátos rendszerét a *Leviatán* képében. „(...) ha nem jön létre semmiféle közhatalom, vagy ha az nem elég erős, hogy biztonságot nyújtson nekünk, minden ember mindenki mással szemben saját biztonsága érdekében törvényesen és joggal a maga erejére támaszkodik...”⁹⁵ De Cive című, 1642-ben publikált művében például Hobbes a következőket írta: „Állíthatom, először is, hogy az emberek állapota a polgári társadalom nélkül (amit nyugodtan hívhatunk természeti állapotnak) nem más, mint mindenki háborúja mindenki ellen; és abban a háborúban minden embernek egyforma joga van minden dologhoz...”⁹⁶ Hobbes szemében a természeti állapotot éppen az jellemezte, hogy az emberek korlátlanul és kiszámíthatatlanul alkalmazták az

⁹¹ KOSELLECK, REINHART: Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society. Oxford, 1988, 1. o.

⁹² KOSELLECK, REINHART: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2003, 242. o.

⁹³ SCHMITT, 2002, i.m. 59. o.

⁹⁴ GRIMM, DIETER: Das staatliche Gewaltmonopol. In: *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*. (Hg.) Heitmeyer-Hagan, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 2002, 1297–1313. o.

⁹⁵ HOBBS, THOMAS: *Leviatán*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, 205. o.

⁹⁶ HOBBS, THOMAS: *Opera philosophica quae latine scripsit omnia: in unum corpus nunc primum collecta studio et labore Gulielmi Molesworth*, 2. kötet Fordította: SIR WILLIAM MOLESWORTH., Bohn, 1839 (első kiadás: 1642), 130-311. o.

erőszakot. Az erőszak önkényessége ellen van szükség egy szervezett erőszakra, a Leviatánra, amelyik a rendelkezésére bocsátott erőszak által képes féken tartani az erőszak minden más illegitim formáját. Ennek érdekében „egy olyan személyt vagy gyülekezetet jelölünk ki, amely valamennyiünket megtestesíti, vagyis valamennyiünk megbízottja, s hogy magunknak ismerjük el mindazt, amit a minket ilyen módon megtestesítő személy a közbéke és közbiztonság dolgában cselekszik vagy elrendel, s akaratának és ítéletének mindegyikünk alárendeli a maga akaratát és ítéletet.”⁹⁷ Hobbes eszmerendszerében a félelem és a biztonság iránti vágy szorosan összekapcsolódik, és ez teszi lehetővé és szükségessé az államot, mint a biztonságot egyedülként tartósan biztosítani képes instanciát.

A mai konfliktusokban is tetten érhető a „barát-ellenség” schmitti megkülönböztetése: ellenségem létezése nélkül nem létezne önnön jelenem, nem tudnám definiálni, meghatározni magamat. Ellenségem léte nélkül semmivé válik létezésem igazi alapja. Az erőszak és a félelemkeltés napjaink politikájában, politikafilozófiájában, államtudományában, sőt a pillanatnyi globális politikai erőterben is fellelhető. Míg Schmittnek és Kosellecknek igaza volt abban, hogy az erőszak és a háború doktrínája nem iktatható ki ténylegesen a „politikai” képletéből, addig Arendtnek pedig abban volt igaza, hogy a leghasztalanabb dolgok az emberek között történnek meg, az általuk létrehozott világban, a poliszban, (de legfőképp) a politikában.

⁹⁷ HOBBS, 1999, 208. o.